

Neužgesusių Europos žiburių beieškant

Seeking the Lamps of Europe That Never Went Out

Apie Teodoro Žuko disertaciją „Pirmojo pasaulinio karo kaltės ir atsakomybės aiškinimai XXI a. Vakarų istoriografijoje“ ir jos gynimą / On Teodoras Žukas’s Doctoral Thesis “Explanations of Guilt and Responsibility for the First World War in the 21st Century Western Historiography”, and its Defense

Alisa Miller

Doktorantė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: alisa.miller@if.stud.vu.lt

Niekada nesužinosime, ką būtų pasakęs seras Edvardas Grėjus, jei 2025 m. birželio 26 d. būtų atvykęs į 211 Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto auditoriją stebėti Teodoro Žuko daktaro disertacijos gynimo. Ilgiausiai istorijoje savo poste britų užsienio reikalų ministru išbuvęs E. Grėjus mirė 1933-iaisiais, vis dar eidamas Oksfordo universiteto vadovo pareigas. Tačiau E. Grėjui, 1914 metais iškilmingai ir desperatiškai pareiškusiam, kad „žiburiai gęsta visoje Europoje“, matyt, būtų įdomu sužinoti, ar T. Žukui, praėjus daugiau negu šimtui metų po įvykių, pavyko rasti nors vieną, kuris vis dar neužgeso.

Disertacijos, užvadintos „Pirmojo pasaulinio karo kaltės ir atsakomybės aiškinimai XXI a. Vakarų istoriografijoje“, sąsaja su 1914-aisiais yra akivaizdi – nemenkos apimties tekstas nagrinėja milžinišką istoriografijos korpusą, kuris dešimtis metų bandė *aiškinti* ir *aiškintis* tarpusavyje, kodėl 1914 metais kilo karas, sujaukęs ir praktiškai sunaikinęs politinį, socioekonominį ir net metafizinį E. Grėjaus ir jo bendraamžių pasaulį. Tačiau šios disertacijos objektą redukuoti iki vieno sakinio nėra įmanoma. Tokiame sakinyje beviltiškai pamestume pačių sąvokų – kaltės ir atsakomybės – *aiškinimus* istoriškai ir filosofškai ir pačius istoriografijos kūrėjus – istorikus, kuriems T. Žuko disertacijoje yra teikiama išskirtinai daug (kaip istorijos mokslo darbui) dėmesio. Būtent dėmesys veikėjui, subjektui ir paprasčiausiai žmogui, galėtume numanyti, subūrė tiek daug susidomėjusiųjų į universiteto auditoriją karštą birželio mėnesio popietę.

Daugiabriaunio ir daugiasluoksniu tyrimo objekto kompleksiją, išeinančią už tradicinio istorijos mokslo ir moksliskumo ribų, atspindi įvadas, kuriam skiriamas apie penktadalį viso disertacijos teksto. Atitinkamai gynimo metu, po visų oficialių pirminių disertacijos gynimo procedūrų ir gynimo tarybos pirmininko prof. dr. Nerijaus Šepečio žaismingų ir ginamam darbui tinkančių, *šveikiškų* proceso ir dalyvių pristatymų, ėjo disertanto išsamus objekto pristatymas. Kas gi vis dėlto tiriama? Tikėtina, kad tarp susirinkusiųjų buvo tokių, kurie atėjo sužinoti, kodėl prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Tačiau būtent šis klausimas disertacijoje keliamas ir, atitinkamai, atsakytas nebuvo. Karo priežastys, kurios dažniausiai atsidurdavo istorikų dėmesio centre, šikart užleido vietą patiems karo istorikams kaip tyrimo taikiniui ir tikslui. Užuot svarstęs, kodėl kilo karas, Teodoras Žukas disertacijoje svarsto: ką naujieji Pirmojo pasaulinio karo *tyrimai* (nuo 2000 m.) kalba apie atsakomybę už jo pradžią? Kitaip tariant, darbas nėra reiškinio tyrimas, veikiau *tyrimu*, kurie patys laikomi (arba tampa) reiškiniumi, fenomenu, *tyrimas*. Kaltės ir atsakomybės kategorijos į tyrimo centrą iškeltos atkreipiant dėmesį į 1919 metų Versalio taikos sutarties 231-ąjį straipsnį, anglakalbėje spaudoje vėliau užvadintą „Kaltės straipsniu“ (angl. *War Guilt Clause*), griežtai konstatuojantį Vokietijos atsakomybę už sukeltą karą Europoje. Be to, aršesni istoriografiniai ginčai dėl karo priežasčių, prasidėję 1961 metais pasirodžius vokiečių istoriko F. Fischerio knygai „Žvilgsnis į pasaulio galią: kaizerio Vokietijos karo politika 1914–1918“, artikuliuojo būtent kaltės ir atsakomybės sąvokas Vokietijos atžvilgiu. Taigi disertacijos siekis buvo užčiuopti tiek Versalio sutarties, tiek Fischerio knygos diskusijų aidus šiuolaikinėje historiografijoje.

Pasirinktas laiko režis – XXI amžius, atliepia pristatymo metu auditorijai primintą Kasparo Davido Frydricho paveikslą „Kelautojas prie ūkanotos jūros“ (vok. *Der Wanderer über dem Nebelmeer*). Praėjus dešimtims metų nuo Pirmojo pasaulinio karo, istorikai *nebemato* pačių karo įvykių, nes juos gaubia laiko *rūkas*. Todėl kiekvienas iš disertanto pasirinktų istorikų – tai tarsi Frydricho paveikslo personažas, kurio vidinę pasimetusių būseną atspindi ūkanotas peizažas; jis, it Džordžo Bairono romantinis herojus, žvelgdamas į priekį, vis atsigręžia atgal. Iš tiesų, brandaus Frydricho tapybos laikotarpio paveikslai yra neretai metafiziniai, implikuojantys savirefleksiją, santykio tarp tolumo ir artimo, dabarties ir praeities apmąstymą.

Ką iš esmės aprašo istorikai po šimtmečio nuo Pirmojo pasaulinio karo? Ir, dar svarbiau, apie ką ir dėl ko ginčijasi, kai paskutinių aptariamo karo šūvių jau seniai nebegirdėti? Anot disertacijos, tyrėjai vis dar bando suprasti, ką laikytume atsakingu už lūžinį XX amžiaus įvykį. Per pastaruosius 20–25 metus šių ginčų labai padaugėjo. Be to, karo pradžia kaip istorinis klausimas vis išskyla viešojoje erdvėje ir atminties politikoje. Tačiau Lietuvoje Pirmajam pasauliniam karui istorikai skyrė ir tebeskiria reliatyviai mažai dėmesio. Dažnu atveju karo įvykiai svarstomi kitų Lietuvos istorijos naratyvų, Nepriklausomybės kovų ar Vilniaus krašto istorijos, prasidėjusios su Pirmojo pasaulinio karo pabaiga, kontekste. Tad tyrimo aktualumas, viena vertus, grindžiamas nesibaigiančiomis ir vis aistringiau kylančiomis diskusijomis Vakarų istoriniame ir viešajame diskurse bei reliatyvia tyla, gaubiančia Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvoje.

Disertanto pasirinktą metodologiją būtų galima įvardyti kaip hermeneutinę. Teksto skaitymas ir interpretavimas dažnam gali atrodyti esąs vien tik literatūrologinė prieiga, tačiau tiek plačioji, tiek istorikų visuomenė sąvokoms ir apskritai žodžiams buvo ir yra jautri. Semantika ir jos procesai irgi yra istoriški ta prasme, kad istoriniai pasakojimai neegzistuoja vakuume, jie formuoja visuomenės kalbėseną istoriniais klausimais ir tai, kaip toji kalbėseną keičiasi, nėra ir negali būti griežtai atskirta nuo istorijos mokslo. Pasiremdamas (ir sykiu ją kritikuodamas) Haydeno White'o naratologine prieiga, T. Žukas istorinį naratyvą laiko ne tik literatūriniu pasakojimu, bet ir istorinės tikrovės reprezentacija. White'o poetiškas istoriko vaizdinys disertacijoje papildomas Reinhardo Kosellecko ir Quintino Skinnerio priegomis. Sintetinis požiūris į istoriografijos objektyvumą leidžia disertantui tirti ne tik Pirmojo pasaulinio karo atminties kūrimo kelionę kaip pasakojimą, bet ir besikeičiančias sąvokas, jų vartoseną bei kontekstą. Kitaip tariant, karo kaltės ir atsakomybės klausimai tampa disertacijos ašimis, leitmotyvais, kurių pagrindu XXI amžiaus Pirmojo pasaulinio karo istoriografija pasimato kaip tyrimų kontinuumas, kalbantis apie šiuolaikines istorijos mokslo tendencijas, Vakarų diplomatiją, politiką ir idėjų istoriją. Įtampa tarp literatūros ir istorijos, kurią galima buvo justi tvyrant ore viso gynimo metu, nėra disertacijos trūkumas. Konceptualiai žvelgiant, šioji įtampa savotiškai patvirtina T. Žuko tyrimo reikalingumą, juk tiek istorikai, tiek jų darbų skaitytojai retai susimąsto, kad istorikai irgi skaito, o ne tik rašo. Perskaitytų tyrimų visuma fundamentaliai veikia jų pasaulėžiūrą, vaizduotę, istorinių faktų interpretaciją ir ilgainiui paverčia istorikus į subjektus, kurių veikimo laukas ir yra tekstas.

Disertacijos struktūros pristatymui gynimo metu buvo panaudotas kvadratas, kurio ašys arba vertikalės – tai tam tikri darbo *stulpai*, nuo kurių atsispiriama ir prie kurių nuolatos grįžtama. Stambiausi iš jų – tai Liepos krizės istoriografija ir karo priešasčių tyrimai. Šias vertikales persmelkia horizontalios *mentalinės* tiesės, vienoje pusėje atspindinčios Vokietijos kaltės artikuliacijas ir jos politikos agresyvumo intencionalumo refleksijas, o kitoje – Christopherio Clarko metodologiškai revizionistinę kolektyvinės atsakomybės už karą mintį. Pats darbas susideda iš trijų stambių skyrių. Pirmasis apžvelgia Pirmojo pasaulinio karo istoriografijos tyrimų raidą, istorikų tarpusavio debatų aptarimus ir vertinimus nuo Fritzo Fischerio iki šių dienų. Antrasis supažindina skaitytoją su pirmojo XXI amžiaus dešimtmečio istorikų bandymais permąstyti „senuosius klausimus“ ir grįžti prie karo kaltės ir atsakomybės naujame amžiuje svarstymų. Didžioji dalis trečiojo skyriaus kalba apie Christopherio Clarko 2012 metais įvykdytą savotišką istoriografinę revoliuciją – išskirtinio dėmesio sulaukusią knygą „Lunatikai“ (angl. *The Sleepwalkers*). C. Clarko pozicijos svarbą ir įtaką tiek disertacijai, tiek disertantui vargu ar įmanoma buvo nuslėpti nuo susirinkusios minios. *Atsakingojo* paieška kaip tokia suponuoja, kad toji atsakomybė visgi *egzistuoja*, galima atrasti ryšį tarp vienas po kito nutikusių įvykių ir suprasti, *kas* gi iš tiesų įplieskė, sumąstė 1914-ųjų vasarą kilusį konfliktą. Tačiau atmetus Vokietijos pirmutinę atsakomybę už karą ir siūlant veikiau struktūrinį, situatyvų priežastingumą ir tam tikrą atsakomybės difuziją tarp anuometinės diplomatijos subjektų, C. Clarkui nepavyko užkirsti kelio tolesniam ginčui. Šio ginčo neišvengiamumas ir savotiškas jo sakralumas tampa svarbesnis, negu galimas jo išspren-

dimas. Kitaip tariant, net jeigu Pirmojo pasaulinio karo pradžią ir būtų galima įvilkti į racionalų priežastinį ryšį ir surasti *atsakingąjį*, ši užduotis pasimeta ir praranda prasnę istoriografiniame chaose.

Gynimo metu trumpai, bet struktūruotai buvo pristatytos tyrimo išvados. Pirmą, knygoje apie karo moralę, karo sociologiją ir karą kaip tokį yra iki šiol neapsieinama be Pirmojo pasaulinio karo priežasčių svarstymo. Šio karo pradžia vis dar yra esminis Europos istorijos klausimas, kurio svarbos XX amžiaus Europos istorijos naratyvui nepalietė ryškūs istoriografijos teorijos pokyčiai. Artėjant XX amžiaus pabaigai, istorikai pradeda atsisakyti radikalių pozicijų ir neretai palieka karo pradžios klausimą atvirą. Todėl C. Clarko pozicija, kuri iš pirmo žvilgsnio buvo revoliucinė, iš tikrųjų veikiau apibendrina prieš ją jau vyravusias nuotaikas ir tendencijas. Antra, iškart po F. Fischerio *kaltė* buvo siejama su Vokietija ir jos sprendimu perimti Austrijos ketinimus Serbijos atžvilgiu, pareikštu 1914 m. liepos pradžioje. Tačiau F. Fischerio tezė iškart buvo imtasi kritikuoti – pasirodo tyrimų, pažymintį Rusijos ir Prancūzijos vaidmenis kylant karui. Trečioji išvada suponuoja, kad visoje istoriografijos tyrimų raidoje karo kaltės ir atsakomybės klausimai retai atsidurdavo dėmesio centre. Šios kategorijos nėra konceptualizuojamos arba kontekstualiai apmąstomos. C. Clarkas, kritiškai vertindamas kaltės kategoriją ir jos istoriografinį validumą, šia prasme yra išskirtinis. Be to, pirmą kartą po F. Fischerio kontroversijos istorinis tyrimas, skirtas Pirmajam pasauliniam karui, sulaukė tokio plataus dėmesio. *Antifischeriškas* Clarko pasakojimas iškelia *Balkanų perėmimo scenarijų* – Rusijos ir Prancūzijos aljanso dinamiką Balkanų konfliktų kontekste. Taip pat jis atmeta ilgalaikį Vokietijos karo planavimą, sutelkdamas dėmesį į Austrijos-Vengrijos veiksmus Serbijos atžvilgiu. Ketvirta, nors išėjus C. Clarko knygai nesusiformavo vienodos tolesnės istoriografinės pozicijos ir ginčai dėl karo pradžios tęsiasi, šiuolaikinė istoriografija visgi labiau yra linkusi kalbėti apie multipoliarinę Europos šalių atsakomybių perspektyvą. Vokietijos „tuščias čekis“ Austrijai-Vengrijai nebūtų buvęs duotas be pastarosios pretenzijų Serbijai. Tačiau lygiai taip pat Rusija nebūtų parėmusi Belgrado, jei nebūtų sulaukusi Austrijos-Vengrijos spaudimo. Rusijos mobilizacijos paskelbimas buvo priimamas aiškiai suvokiant, kad po jos eis Vokietijos mobilizacija ir atitinkami kitų valstybių sprendimai, kuriuos priėmus karas išties buvo sunkiai išvengiamas. Kita vertus, Prancūzija irgi nebuvo pasyvi savo interesų atžvilgiu – jos planai buvo glaudžiai susiję su Rusija, tad sprendimas paremti pastarąją, palaikančią Serbiją, buvo apgalvotas. Vėlyvas ir nesklaidus Didžiosios Britanijos įstojimas į krizę sunkiai telpa į ilgą laiką vyravusios tezės apie artikuliuotą Britanijos ir Vokietijos antagonizmą dėl hegemonijos Europoje rėmus. Sero E. Grėjaus diplomatija buvo besiblaškanti, o sprendimas galiausiai įstoti į karą vedamas veikiau vidinių politinių niuansų, kas neprisidėjo prie krizės suvaldymo. Galiausiai, pati Vokietija nelaikė „tuščio čekio“ pasiryžimu pradėti žemyninį karą Europoje. Vokietijos karinio mechanizmo reakcija į Rusijos mobilizaciją buvo labiau inertiška nei suplanuota. Penktoji išvada implikuoja, kad C. Clarko tezė tapo naujuoju atspirties tašku Pirmojo pasaulinio karo istoriografijoje. Nors tyrimas tiesiogiai nepolemizuoja su F. Fischerio išsakyta pozicija, šiuolaikinė istoriografinė diskusija vyksta aplink C. Clarko mintį ne be F. Fischerio, kaip buvo iki „Lunatikų“ pasirodymo. Šis pa-

radigminis poslinkis turinio prasme reiškia, kad Vokietija ir jos politika nebėra dėmesio objektas – Liepos krizė tampa svarbiausiu analitiniu pagrindu, kurio kontekste vertinami visų įsitraukusių valstybių veiksmai. Šiai naujai tendencijai ir akademinės istoriografijos standartui įvardyti disertantas siūlo *sveiko revizionizmo* sąvoką – užuot polemizavusi su Versalio sutartimi ar jai pritarusi, šioji istoriografija išsamiai studijuoja 1914 m. valstybių motyvaciją ir kontekstus. Paskutinė disertacijos išvada yra labiau teorinė ir žymi šiuolaikinių istorinių tyrimų atsiribojimą nuo struktūralizmo. Vietoj visa apimančių ir ganėtinais abstrakčių konkretaus karinio konflikto atžvilgiu sąvokų, tokių kaip imperia-lizmas ir nacionalizmas, pereinama prie pavienių sprendimų, disponavimo informacija galimybių ir įvairių atsitiktinumų svarstymo.

T. Žukui pristačius tyrimo eigą ir rezultata, atėjo laikas disertacijos gynimo tarybos narių recenzijoms. Pirmasis disertaciją komentavo prof. dr. Vėjas Gabrielius Liulevičius. Jis akcentavo disertanto darbo ambiciją, išsamumą ir įžvalgumą. Recenzento teigimu, tyrimas atskleidė, kaip istoriografiniai debatai nuolat atsinaujina ir pasikeičia. Be to, tyrimas atvėrė lauką tolesnei istorinei diskusijai, kaip antai, ar kaltės ir atsakomybės ginčas yra unikalus Pirmojo pasaulinio karo klausimas. Tad, V. Liulevičiaus teigimu, šių sąvokų problemiškumas nėra vien šio karo istorijos dalis ir tokių, kaip ginamą, disertacijų poreikis yra aktualus istorijos mokslui apskritai.

Antrasis disertaciją komentavo dr. Andrea Griffante'as. Recenzentas pažymėjo, kad disertanto pasirinkti šaltiniai ir tyrimo ribos leido konceptualiai apibendrinti istoriografiją, parašytą per šimtą metų nuo Pirmojo pasaulinio karo įvykių. A. Griffante'as taip pat pagyrė disertantą kaip lūžinius momentus istoriografijos tyrimui pasirinkus būtent F. Fischerio ir C. Clarko kontroversijas. Pagyrimo taip pat sulaukė metodologinė prieiga. A. Griffante'as prieigą įvardijo kaip originalią, tačiau puikiai tikusią darbui, leidusią identifikuoti įvairius diskursus, kuriuose pasirodė istoriniai tyrimai, ir tų diskursų reikšmę bei įtaką pačiam tekstui. Kitaip tariant, disertantui pavyko dekonstruoti ne tik istorinius naratyvus ir jų subjektyvumo paradigmu raidą, bet ir paties istorijos mokslo suvokimo pokyčius. Atsiliepiamą A. Griffante'as baigė keliais kritiniais komentarais. Jis atkreipė dėmesį, kad T. Žukas teisingai įžvelgė pasikeitusį šiuolaikinės istoriografijos požiūrį į asmenybių įtaką istoriniuose tyrimuose, tačiau šiam fundamentaliam perėjimui prie daugialypės atsakomybės (angl. *multiple agency*) neskyrė pakankamai analitinio dėmesio. Be to, kritikuotinas, A. Griffante'o manymu, yra disertanto pasirinktų metodologinių įrankių (Q. Skinnerio ir R. Kosellecko) panaudojimas. Nors kaltės ir atsakomybės sąvokos retai atsidurdavo istoriografijos dėmesio centre, jų pokyčių sąryšis su istorikų tekstais galėjo būti labiau kristalizuotas. Disertacijoje istoriografija neretai yra aptariama istorikų bendruomenių kontekste, tačiau nėra išeinama už jos ribų, nors istorikai veikia daug platesniame lauke, kuris apima įvairias sociopolitines dimensijas.

Toliau komentarus teikė dr. Kęstutis Kilinskas. Jis atsiliepiamą pradėjo nuo įžvalgos, kad disertacijos pristatymas suteikė daugiau aiškumo, negu recenzentas turėjo perskaiteš disertaciją, tad norėtų atkreipti dėmesį, kad jo kritika skirta išskirtinai rašytiniam tekstui. Pagyrimo iškart sulaukė disertanto smalsumas, kurį jis sugebėjo suderinti su darbo ambicija. Dėl disertacijos pranašumų K. Kilinskas iš esmės sutiko su prieš tai

perskaitytais atsiliepimais, tačiau pateikė naujų kritinių komentarų. Iš dalies sutikdamas su A. Griffante'o išsakyta kritika dėl nepakankamo kaltės ir atsakomybės sąvokų artikuliuojimo, recenzentas taip pat pasidalijo abejone dėl pavadinimo ir dėstomosios dalies atitikimo tarpusavyje. Nors disertacijos pavadinimas ir uždaviniai suponuuoja XXI amžiaus istoriografijos svarstymą, iškart po įvado disertantas pereina prie F. Fischerio knygos, išleistos 1961 metais.

Habil. dr. Alvydas Nikžentaitis savo pasisakymą pradėjo pastebėjimu, kad ginama disertacija griaua nusistovėjusią Lietuvos istoriografijos tendenciją tirti regiono reiškinius, nes aprėpia daug platesnį diskursą ir kontekstą. Taip pat tyrimą galėtume vertinti kaip istorinį žvilgsnį į pačius istorikus ir jų kuriamus diskursus. Pereidamas prie kritikos, A. Nikžentaitis nuogaštavo, kad disertantas, formaliai žiūrint, nesusiejo uždavinių ir išvadų ir plačiau neaptarė, kodėl diskusijos apie kaltę ir atsakomybę už Pirmąjį pasaulinį karą tęsiasi taip ilgai ir kelia tiek daug emocijų, kurios iš principo nebūdingos tokio tipo mokslinėms diskusijoms. Pasisakymą recenzentas baigė klausimu, ar savotiškas disertanto žavėjimasis C. Clarko pozicija nėra sąlygotas jo paties politinių pažiūrų.

Galiausiai paskutinis iš disertacijos gynimo tarybos atsiliepimą skaitė jos pirmininkas N. Šepetys. Recenzentas akcentavo disertanto įdirbį istoriografijos tyrimuose. Anot jo, disertacija aiškiai parodo, kad tiriantieji istoriografiją yra esmingai priklausomi nuo savo šaltinių, t. y. ankstesnių istorikų karo aiškinimų politinių padarinių. Pagyrimo taip pat sulaukė disertanto objektyvumas – žiūros taško nuolatinis keitimas ir balanso tarp objekto ir istoriografijos tyrimų išlaikymas. N. Šepetys darbu skyrė vieną pastabą – dėl sąvokos „revizionizmas“ vartosenos. Šios sąvokos konotacijos politikos ir akademiniame lauke stipriai skiriasi. Politiškai žiūrint, tie, kurie kvestionuoja politinę normą (t. y. šiuo atveju Vienos taikos sutarties straipsnius), yra revizionistai, bet žiūrint istoriografiškai – F. Fischeris yra revizionistas. Savo atsiliepimą recenzentas užbaigė pastaba, kad XXI amžiaus istoriografijos tyrimas nebuvo sudėliotas į kategorijas, nebuvo pasiūlyta tipologija.

Pasibaigus tarybos narių pasisakymams, Teodoras Žukas pateikė struktūruotą atsakymą į išsakytas abejones ir pastabas. Savo atsaką disertantas suskirstė į tris dalis. Pirmoje dalyje autorius atsiliepė į formalias pastabas dėl disertacijos formos ir stiliaus. T. Žukas sutiko, kad tarp uždavinių ir išvadų trūksta koherentiškumo, ir pripažino vietomis tekste pasimatančią aiškumo stoką. Disertantas taip pat priėmė K. Kilinsko išsakytą pastabą apie pirmąjį skyrių, išeinantį už pavadinime užsibrėžto XXI amžiaus laiko ribos ir kalbantį esmingai apie F. Fischerio kontroversiją į XX amžiaus istoriografinius tyrimus. Tačiau autorius pabrėžė, kad be šios savotiškos objekto priešistorės būtų buvę sudėtinga kalbėti apie vėlesnius istoriografinius ginčus.

Antroje atsakymo dalyje T. Žukas atsakė į tarybos narių pateiktą pasirinkto darbo metodo ir sąvokų kritiką. Disertantas iš esmės sutiko su visa kritika, išsakyta dėl terminų. Jo teigimu, buvo galima labiau artikuliuotai pasinaudoti įvade įvardytais metodais ir neapsiriboti jų instrumentalizavimu vien tik kaip intelektualinėmis įtampomis, tam tikrais orientyrais. Taip pat revizionizmo sąvoką buvo galima nuosekliau tipologizuoti ir išvadose paryškinti pačių kaltės / atsakomybės koncepcijų raidą. Kalbėdamas apie isto-

riografijos kategorizavimo trūkumą, disertantas sutiko, kad disertacijoje ji nepateikiama, tačiau pažymėjo, jog tekstas suponuoja du pagrindinius XXI amžiaus Pirmojo pasaulinio karo tyrimų blokus arba stovyklas. Vienoje pusėje – daugialypė subjektų atsakomybė, o kitoje – Vokietijos istorinis determinizmas.

Paskutinėje atsakymo dalyje disertantas dėmesį skyrė tarybos narių klausimams, tad šią dalį būtų galima pavadinti mokslinė diskusija. T. Žukas, atsiliepdamas į A. Griffante'o klausimą dėl istoriografijos ir sociopolitinių veiksnių santykio, pateikė įvykių, kurie, jo manymu, galėjo veikti istorikų vaizduotę ir šiuolaikinį Pirmojo pasaulinio karo pradžios vertinimą, pavyzdžių. Tarp kitų buvo paminėti M. Gorbaciovo politinės programos mitologema Vakaruose, Vokietijos istorinių asmenybių biografijų bumai ir Irako karo nepopuliarumas Didžiosios Britanijos visuomenėje bei Prancūzijos, Vokietijos pasipriešinimas T. Blairo, D. Busho vyriausybių sprendimui dėl Irako. Galiausiai, atsakydamas į dr. Nikžentaičio klausimą apie disertanto politinių pažiūrų ir jo teksto santykį, T. Žukas prisipažino, kad nagrinėdamas istorikų darbus visada stengėsi pamatyti jų neišsakytas prielaidas. Atmesdamas radikalaus objektyvumo egzistavimą, autorius akcentavo, kad į mokslinį objektą nebuvo žiūrima „užrištomis akimis“, tačiau sutiko, kad asmeninė perspektyva, be abejo, veikė jo, kaip autoriaus, santykį su istorine tikrove.

Vadovaujantis disertacijos gynimo reglamentu, pasibaigus mokslinei diskusijai, gynimo taryba paprašė susirinkusios publikos trumpam palikti auditoriją. Netrukus pirmininkas N. Šepetys pakvietė publiką sugrįžti ir iškilmingai paskelbė, kad vienbalsiu tarybos narių sprendimu disertacija yra apginta ir Teodoras Žukas nuo šiol skelbiamas istorijos mokslų daktaru.

Apžvalgos pabaigai. Čekų prozininkas Milanai Kundera knygoje „Lėtumas“ mini, kad kai norime ką nors prisiminti sulėtėjame, todėl atminties intensyvumas yra tiesiogiai proporcingas lėtumo lygiui. Apibendrinus – Teodoro Žuko disertacijos gynimą metaforiškai galėtume sulyginti su lėtu pasivaikščiojimu po Europos istoriją, ieškant ir kartais atrandant neužgesusių Pirmojo pasaulinio karo atminties žiburių.